

УДК 376.3:371.3

ПОРУШЕННЯ СЛУХУ І МОВЛЕННЯ ЯК ФАКТОРИ, ЩО ОБМЕЖУЮТЬ РОЗВИТОК ТА КОРЕКЦІЮ РУХОВОЇ ФУНКЦІЇ СЛАБОЧУЮЧИХ ШКОЛЯРІВ

Ляхова І.М., к.пед.н., доцент

Запорізький державний університет

1. РОЛЬ МОВЛЕННЯ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ВАДАМИ СЛУХУ

Для здорового розумового і фізичного розвитку глухонімої дитини необхідний різнобічний розвиток особистості на основі мобілізації компенсаторних можливостей, повного подолання наслідків дефекту, формування мови слів як засобу мислення і пізнання...[1].

Всебічну компенсаторну роль мови підкреслює у своїх роботах І.П. Колесник [2]. Автор відзначає, що мова розвиває психічну діяльність, сприяє подоланню наслідків глухоти, розвитку соціальних і біологічних параметрів особистості глухого, максимально повній інтеграції його в середовище чуючих як рівноправного трудівника та члена суспільства. Перебороти фізичну ваду – глухоту і її наслідок – німоту можливо лише за умови навчання глухого мові слів як засобу спілкування, пізнання і мислення. Слова містять у собі зміст найзагальніших і найхарактерніших ознак, завдяки яким людина має змогу визначати й розрізняти предмети, дії, ознаки, властивості.

Мовлення виступає як засіб взаємозв'язку дітей з оточуючим світом, як один із засобів набуття найбільш повної інформації про нього та свої дії. Порухення цього зв'язку призводить до зменшення обсягу інформації, яку отримують діти, що позначається на розвитку їх пізнавальних процесів [3 - 5].

Проблема розвитку та активізації пізнавальної діяльності глухих і слабочуючих, насамперед, стосується інтенсифікації оволодіння мовою як засобом спілкування та знаряддям мислення, а також розвитку остаточної слухової функції та комунікабельних навичок на основі бісенсорного та моносенсорного сприйняття мовлення [6].

Нормальний хід навчального процесу залежить від активного мовлення учнів, яке забезпечує двосторонню комунікацію педагога та школяра. Порухення такої комунікабельності призводить не тільки до надмірних витрат часу, але й до частого викривлення суті повідомлень [7].

2. ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ УСНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЬМИ З ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ

Процес сприйняття мовлення дітьми, які мають дефект слуху, ускладнений на самому першому етапі – прийомі мовленнєвих сигналів. Ці мовленнєворухові акустичні сигнали, доступні цій нозологічній групі дітей, досить специфічні. Їхня специфіка проявляється в тому, що вони уривчасті, часто викривлені та відтворюються дітьми з патологією органу слуху або без звуку, або при наявності порушення звучання усного мовлення. Глибина порушення процесу сприймання та відтворення мовлення дітей з вадами слуху залежить від групи глухоти або ступеня втрати слуху. Отже, чим сильніше прояв вади слухової функції, тим більші мовленнєві порушення слід очікувати.

Аналіз прояву недостатнього розвитку словесного мовлення як фактора, який обмежує можливість передачі необхідного обсягу інформації про рухові дії показав, що обмеженість спеціального словникового запасу, особливості сприйняття слабочуючими школярами усного мовлення та труднощі розуміння ними ряду граматичних форм у більшості випадків призводить до неповного або невірного розуміння суті інформації, яку вони отримують.

3. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МОВЛЕННЯ, ПСИХІЧНИХ ПРОЦЕСІВ І РУХОВОЇ ФУНКЦІЇ

Наукова література має багато матеріалу, який підтверджує наявність тісного зв'язку між мовленням та руховою функцією [8 - 10].

На думку М.П. Козленко [11], чим активніша участь мовлення в руховій діяльності учня, тим краще ця діяльність ним усвідомлюється, досконаліше здійснюється довільне регулювання рухів.

Від того, наскільки правильно дитина розуміє рухове завдання, наскільки чітко уявляє окремі моменти його вирішення, настільки вона потенційно готова до вирішення цього завдання та зуміє застосувати свої здібності, залежить не тільки якість, але й сама можливість виконання вправи [12]. Аналогічної думки дотримуються Б.В. Кокарев і З.Г. Білоусова [13], які вважають, що помилки в техніці виконання вправ, як правило, обумовлені або нерозумінням структури фізичних вправ, або недостатнім розвитком якоїсь рухової якості. У разі виявлення таких необхідно терміново встановити причини та ліквідувати їх.

Все вищесказане свідчить, що дієвість фізичних вправ як основного засобу фізичного виховання значною мірою залежить від свідомого їх виконання. Механічне виконання вправ не дає бажаних наслідків. Як бачимо, заняття фізичними вправами вимагають від учнів активної розумової діяльності, за допомогою якої забезпечується усвідомлення рухового завдання, доцільне формування рухового акту, аналіз і корекція ходу виконання рухових дій і кінцева їх оцінка.

Отже, успішність рухових дій дітей з дефектом слуху визначається тим, наскільки адекватно відображається в елементах аналізу весь динамічний комплекс внутрішньою системною інформацією. Разом із тим, як свідчить практика роботи з дітьми, які мають патологію органа слуху, мовленнєва недостатність ускладнює: сприйняття інформації, яка містить опис основ і алгоритмів рухових дій, їх характеристик, засвоєння техніки виконання фізичних вправ; здійснення корекції рухів (оперативний і поточний контроль).

Як видно з вищесказаного, недостатній розвиток мовлення і пізнавальних процесів у дітей з вадою слуху негативно позначається на розвитку їх рухової сфери. Крім того, недостатність мовленнєвого забезпечення значно знижує ефективність навчання слабочуючих школярів рухам, призводить до уповільненої динаміки формування рухових умінь і навичок.

4. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МОВЛЕННЄВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ ЗІ СЛАБОЧУЮЧИМИ ШКОЛЯРАМИ

Розробка мовленнєвого забезпечення занять з фізичного виховання дітей з порушенням слуху є багатоаспектною проблемою, яка має актуальне наукове значення. Вона підіймає цілу низку питань, які потребують вирішення: здійснення взаємозв'язку знань і рухових умінь, піднесення ролі знань у формуванні рухових умінь і навичок та в підвищенні культури рухів цієї категорії дітей, забезпечення оптимального співвідношення між руховою та розумовою активністю учнів у процесі занять фізичними вправами, розробка методики навчання слабочуючих школярів спеціальним термінам та ін.

5. ЗМІСТ РОБОТИ З МОВЛЕННЄВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ З ЦИМ КОНТИНГЕНТОМ ДІТЕЙ

Формування в слабочуючих дітей знань, пов'язаних з руховою діяльністю, передбачає засвоєння: назв вправ, вихідних положень, характеристик рухів, положень тіла; техніки виконання різних вправ; прийомів самооцінки правильності виконання рухів; вимог до правильної постави та дихання; напрямків рухів, способів пересування тощо.

За допомогою опитування і бесід з учнями вчитель з'ясує обсяг їхніх знань і словниковий запас, пов'язаний з розумінням рухової діяльності. Це дає змогу дохідливо пояснювати терміни, нові слова, правильно планувати розвиток знань з фізичної культури, розвиток мовлення, спираючись на рухову діяльність слабочуючих учнів, і тим самим розширювати межі використання методу словесного пояснення на подальших заняттях. Слід підкреслити, що озброєння дітей з недоліками слуху знаннями про раціональні способи виконання рухових дій є важливою умовою успішного здійснення їх фізичного виховання. Знання дозволяють учням доцільно планувати рухові дії, здійснювати аналіз і корекцію ходу їхнього виконання, оцінювати ефективність своїх дій тощо.

На необхідність уведення спеціальної термінології та фразеології в роботі з фізичного виховання з дітьми, які мають аномалії слуху, вказують В.В. Дзюрин, Н.Г. Байкіна, І.М. Ляхова, І.В. Ковшова [10, 14 - 16] та ін.

Для оволодіння спеціальною термінологією вчителю необхідно здійснити відбір мовленнєвого матеріалу – ключових термінів з кожної теми, яка вивчається. Зміст мовленнєвого матеріалу (слова, словосполучення, фразеологія) повинен визначатися змістом занять і рівнем мовленнєвого розвитку кожної конкретної групи дітей з недоліком слуху.

В інформаційних повідомленнях на заняттях з фізичної культури зі слабочуючими школярами досить широке застосування знаходить лексична група, яка вміщує назви вправ, спортивного інвентаря та обладнання.

За даними О.В. Мартинчука [17], у мовленні дітей шкільного віку з вадою слуху дієслово є другою (після іменника) за частотою вживання морфологічною категорією. Разом із тим аналіз спеціальної літератури

свідчить про значні труднощі, які виникають у дітей з патологією органу слуха при засвоєнні дієслів. У зв'язку з цим рухові завдання повинні подаватися в конкретній формі (за допомогою команд і розпоряджень) та супроводжуватися наочним показом. Крім того, з метою розвитку в слабочуючих дітей орієнтування в просторі, особлива увага повинна приділятися формуванню мовленнєвих позначень просторових відношень. Вживання прийменників (в, на, під, з, по, через та ін.) повинно тісно пов'язуватися з зазначенням конкретних дій, які передбачаються тим або іншим завданням. Наприклад, стрибнути або перелізти через гімнастичну лаву, пролізти в гімнастичний обруч, ходити по колоді, лаві, лінії; бігти з гімнастичною палкою, м'ячем тощо. Далі вчителю необхідно визначити спосіб виконання рухового завдання: стрибнути через гімнастичну лаву на 2-х або на 1-й нозі, ходити по ній приставним кроком, котити м'яч по підлозі, штовхаючи його кистю поперед себе; бігти швидко, повільно тощо.

Відомо, що чим менше слабчуча дитина володіє словесним мовленням, тим важче їй при зоровому та тактильному сприйманні виділити істотні ознаки предмета. Аналогічна ситуація спостерігається і під час визначення характеристик рухових дій. Ознаки предметів або дій підкреслюють їх різноманітність, надають їм більш точну характеристику, яка дозволяє уникнути багатьох помилок ще на початку розучування тієї або іншої фізичної вправи та при необхідності здійснити її корекцію. Отже, значна частина інформації, яка повідомлюється дітям на заняттях з фізичного виховання, містить відомості про рухові дії.

6. ФОРМИ ПЕРЕДАЧІ ІНФОРМАЦІЇ СЛАБЧУЮЧИМ УЧНЯМ В УМОВАХ РУХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Правильне формування рухових навичок у дітей з недоліком слуху практично неможливе без необхідного об'єму інформації. У більшості випадків ця інформація передається в формі усного мовлення. Усе це створює певні труднощі під час навчання слабчучих школярів руховим діям і в значною мірою зумовлює специфіку протікання як психічних процесів, так і особливості здійснення рухової діяльності. Разом із тим, слід зазначити, що словесне мовлення не є єдиним носієм інформації, а лише виступає одним із компонентів комплексного інформаційного повідомлення. Достатньо вагома роль у цьому належить специфічним видам мовлення дітей з вадою слуху та наочним компонентам.

Для більш детального роз'яснення рухових завдань слід застосовувати елементи дактилології; для здійснення якомога швидкої корекції рухів учнів - (реалізації термінового контролю за виконанням рухових дій та внесення оперативної інформації) мову жестів. Слід відзначити, що на різних етапах розвитку сурдопедагогіки ставлення дефектологів до ролі мови жестів у мовленнєвому розвитку дітей з вадами слуху змінювалося. На сучасному етапі жестова мова, нарівні зі словесною, визнана державною національною мовою для цієї нозологічної групи дітей. Але ще залишається відкритим питання про те, на якому етапі розвитку дитини жестова мова повинна впроваджуватися в практику [18].

Досвід роботи з дітьми шкільного віку, які мають недоліки слуху, показав, що в процесі фізичного виховання даної категорії дітей цілком прийнятне застосування всіх видів мовлення (усного – слово, дактиль, жести; письмового – навчальні картки, графічні зображення фізичних вправ і напрямку пересувань). Доцільність кожного з них залежить від ряду факторів: контингенту дітей, прийому та методу навчання, можливості своєчасної подачі інформації, складності вправи, словникового запасу дітей, стадії формування рухової навички, віку та готовності засвоєння навчального матеріалу в тій або іншій формі, а також від рівня розвитку мовлення, психічних процесів і рухових порушень на кожному конкретному етапі навчання.

Педагогічні спостереження за слабчучими дітьми виявили, що успішність запам'ятовування інформації для них визначається значимістю самого об'єкта в його практичній діяльності. Діти краще запам'ятовували інформацію, якщо бачили її практичну необхідність. Це узгоджується з думкою А.Н. Леонтьєва [19], який вважає, що актуально усвідомлюваним є лише той зміст, який виступає перед суб'єктом як предмет, на який безпосередньо спрямована та або інша його дія. Входить або не входить даний зміст у „поле свідомості” людини визначається місцем цього змісту в структурі його діяльності. У зв'язку з цим, інформаційні повідомлення повинні супроводжувати рухові дії слабчучих дітей по ходу навчання фізичним вправам, а також до і після виконання конкретних рухових завдань. Крім того, відтворення усної мови в її різних формах повинно підкріплюватися наочними компонентами, спрощенням словниково-граматичних форм (адаптоване мовлення) і алгоритмізацією викладу суті структури рухових дій, які вивчаються.

Таким чином, поширення обсягу інформації на заняттях з фізичного виховання слабчучих школярів на основі активного застосування всіх видів мовлення, серед яких чільне місце відводиться усному, сприяє корекції і розвитку рухової сфери цього контингенту дітей, оптимізації процесу фізичного виховання в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дьячков А.И. Воспитание и обучение глухонемых детей. – М.: АПН РСФСР, 1957.
2. Колесник І.П. Сутність комплексного підходу до соціального виховання і спеціального навчання глухих школярів // Питання оптимізації навчання і виховання дітей з вадами слуху: Зб. наук. праць. – К.: ТОВ „Міжнародна фінансова агенція”, 1998.
3. Виготский Л.С. Избранные психологические исследования. – М.: АПН РСФСР, 1956.
4. Боскис Р.М. Глухие и слабослышащие дети. – М.: АПН РСФСР, 1963.
5. Луцько К.В. Слово та символ у системі формування інтелектуальної діяльності глухої дитини // Дефектологія. – 1999.- № 3.- К.: Педагогічна преса.
6. Аушев С. Развитие познавательной деятельности глухих на занятиях по развитию слухового восприятия // Шляхи розвитку здібностей дітей з особливими потребами: Зб. наук. Праць. – Київ – Запоріжжя. Ч. II. 1999.
7. Гозова А.П. Психология трудового обучения глухих. – М.: Педагогика, 1979.
8. Бернштейн Н.А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности. – М.: Медицина, 1966.
9. Кольцова М.М. Двигательная активность и развитие функций мозга ребенка. – М.: Педагогика, 1973.
10. Дзюрич В.В. Роль слова в развитии движений у глухих школьников: Дис. ... канд. пед. наук. – Минск, 1970.
11. Козленко М.П. Фізичну культуру – в побут школярів. – К.: Радянська школа, 1979.
12. Дьячков В.М., Клевенко В.М. Совершенствование технического мастерства спортсменов. – М.: ФИС, 1967.
13. Кокарев Б.В., Белоусова З.И. Особенности психодиагностики и коррекции трудных психических состояний спортсменов в период подготовки к ответственным стартам. – Запорожье, 1998.
14. Байкина Н.Г. Коррекционные основы физического воспитания глухих школьников: Автореф. дис. ... докт. пед. наук. – М., 1992.
15. Ляхова И.Н. Коррекционное значение гимнастики в учебно-педагогическом процессе по физическому воспитанию глухих школьников младших классов: Дис. ... канд. пед. наук. – М., 1992.
16. Ковшова И.В. Коррекционное значение дыхательной гимнастики для детей-инвалидов с нарушением слуха и патологией органов дыхания: Дис. ... канд. пед. наук. – Одесса, 1997.
17. Мартинчук О.В. Стан мовленнєвих умінь і навичок глухих учнів під час вивчення дієслова // Питання оптимізації навчання і виховання осіб з вадами слуху: Зб. наук. Праць. – К.: ТОВ „Міжнародна фінансова агенція”, 1998.
18. Засенко В.В. До концепції стандартів освіти осіб з вадами слуху // Дефектологія. – 2000.- № 4.- К.: Педагогічна преса.
19. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М., 1975.